

Waldemar Gliński

Kościół katolicki w Łodzi w czasie i wojny światowej

Łódzkie Studia Teologiczne 24/2, 51-59

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. WALDEMAR GLIŃSKI

Zakład Badań nad Historiografią

i Metodologią Historii

Instytut Nauk Historycznych UKSW, Warszawa

KOŚCIÓŁ KATOLICKI W ŁODZI W CZASIE I WOJNY ŚWIATOWEJ

Słowa kluczowe: Historia Kościoła katolickiego w Łodzi, świątynie katolickie, I wojna światowa, początki diecezji łódzkiej

1. Wprowadzenie: Łódź w przededniu wybuchu I wojny światowej. 2. Budowa nowych świątyń katolickich. 3. Kadra duszpasterska. 4. Nowe potrzeby działalności charytatywnej. 5. Działalność oświatowa. 6. Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich. 7. Ożywienie patriotyczne łódzian w okresie I wojny światowej. 8. Wikariat generalny w Łodzi – w kierunku nowej diecezji

1. WPROWADZENIE: ŁÓDŹ W PRZEDEDNIU WYBUCHU I WOJNY ŚWIATOWEJ

W przededniu wybuchu I wojny światowej Łódź należała do jednego z największych ośrodków przemysłowych Cesarstwa Rosyjskiego. W 1911 r. mieszkało w tym mieście (bez stacjonującego w nim wojska rosyjskiego) 512,5 tys. osób, w tym 267,1 katolików (w zdecydowanej większości Polaków), 71,9 ewangelików (głównie Niemców) oraz 167,1 osób wyznania mojżeszowego i 6,4 prawosławnych (w zdecydowanej większości urzędników rosyjskich)¹.

Przez wiele dziesięcioleci drugiej połowy XIX w. katolicy, których pod koniec tego stulecia mieszkało w Łodzi ponad 160 tys., dysponowali zaledwie dwoma kościołami parafialnymi: kościołem Podwyższenia Świętego Krzyża i kościołem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny oraz filialnym kościołem św. Józefa. W okresie tym następował dynamiczny wzrost ludności miasta: w latach 1882–1898 coroczny przyrost mieszkańców wynosił średnio 6,3%, a w latach 1898–1914 nieco ponad 4%². Procesowi temu towarzyszyły kolejne inkorporacje do miasta okolicz-

¹ J. Janczak, *Ludność Łodzi w 1911 r.*, Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica 1981, nr 7, 133–152.

² J. Janczak, *Ludność*, w: *Łódź. Dzieje miasta*, t. 1: *Do 1918 r.*, red. B. Baranowski, J. Fijałek, Warszawa–Łódź 1988, 199.

nych miejscowości. W 1906 r. włączono następujące wsie i osady: Brus, Dąbrówkę, Dąbrówkę Małą, Chojny Kolonię, Doły, Karolew, Rokicie Nowe, Rokicie Stare, Żubardź. W 1915 r. władze niemieckie przeprowadziły kolejną inkorporację, przyłączając do Łodzi Bałuty, Chojny Nowe, Antoniew Stokowski, Dąbrowę, Radogoszcz, Rokicie Stare, Rokicie Wójtowskie, Rokicie Nowe, Widzew, Zarzew i Żabieniec³. Przemiany demograficzne i administracyjne wymagały podjęcia kroków zmierzających do wzniesienia nowych świątyń. Dopominali się tego także sami wierni, którzy podczas uroczystości kościelnych nie mieścili się w dotychczasowych kościołach.

2. BUDOWA NOWYCH ŚWIĄTYŃ KATOLICKICH

Łódź w okresie bezpośrednio poprzedzającym wybuch I wojny światowej była nie tylko wielkim warsztatem, ale także wielkim placem budowy, na którym wznoszono także nowe świątynie katolickie. Tuż po 1895 r. rozpoczęto starania o uzyskanie pozwolenia na budowę kościoła na Chojnach Starych. Miał on zastąpić stary, XV-wieczny kościół filialny parafii w Mileszkach. W 1901 r. uzyskano zgodę na jego wybudowanie. Prace budowlane rozpoczęto w 1904 r., 4 lutego 1907 r. dokonano poświęcenia świątyni w stanie surowym, oddając go do użytku wiernych. W czasie I wojny światowej prace budowlane wstrzymano, a po zakończeniu wojny kontynuowano je do 1924 r., kiedy to świątynia została ponownie poświęcona przez biskupa Wincentego Tymienieckiego⁴.

Zabiegi o zbudowanie własnego kościoła parafialnego podjęli także mieszkańcy Chojen Nowych. Ze względu jednak na brak zezwolenia władz zadowolono się wybudowaniem w latach 1905–1907 kaplicy filialnej pw. Przemienienia Pańskiego. Do rangi kościoła parafialnego została ona podniesiona w 1915 r. Po zakończeniu wojny w latach 1923–1925 przebudowano ją⁵.

W 1895 r. podjęto starania zmierzające do wybudowania czwartej świątyni katolickiej w Łodzi. Prowadził je zawiązany w tymże roku Komitet Społeczny na czele z Juliuszem Teodorem Heinzlem i proboszczem parafii świętokrzyskiej – ks. Ludwikiem Dąbrowskim. Po jego odejściu do parafii Przemienienia Pańskiego w Warszawie funkcję wiceprezesa objął ks. prałat Zygmunt hrabia Łubieński. Komitet uzyskał zgodę Zarządu Miasta na darowiznę części pl. Szpitalnego przylegającego do ówczesnej ul. Placowej (obecnie ul. ks. I. Skorupki), zatwierdzoną 10 listopada 1897 r. przez Ministerium Spraw Wewnętrznych. Prace budowlane rozpoczęto w 1901 r. W 1909 r. zakończono wznoszenie murów świątyni i 29 grudnia tego roku arcybiskup warszawski Wincenty Chościak-Popiel erygował nową parafię św. Stanisława Kostki. Pierwszym proboszczem nowo powstałej parafii został nominowany ks. prałat Wincenty Tymieniecki⁶.

³ Tamże, 190–191.

⁴ K. Stefański, *Architektura sakralna Łodzi w okresie przemysłowego rozwoju miasta 1821–1914*, Łódź 1995, 76–78.

⁵ Tamże, 79–80.

⁶ S. Grad, M. Różański, *Bogu na chwałę. Historia parafii św. Stanisława Kostki w Łodzi*, Łódź 2013, 11–12, 25.

W 1899 r. z inicjatywy Juliusza Kunitzera udziałowca Widzewskiej Manufaktury podjęto starania zmierzające do wybudowania kościoła na potrzeby robotników pracujących w Łódzkiej Manufakturze Nici. Realizacja projektu, opracowanego przez Johanna Wende, wymagała nakładów w wysokości 63 tys. rubli. Ze względu na zbyt wysokie koszty inwestycyjne Juliusz Kunitzer zdecydował się na zakup od Łódzkiej Wystawy Przemysłowej drewnianego pawilonu, który po odpowiedniej adaptacji i wyposażeniu 25 maja 1902 r. został poświęcony przez ks. Karola Szmidla jako kościół św. Kazimierza, filialny parafii Podwyższenia Świętego Krzyża. Tuż przed wybuchem I wojny światowej rozpoczęto przygotowania do budowy kościoła muranego według projektu Romualda Millera. Wybuch wojny przerwał jednak prace budowlane. Zostały one podjęte na nowo po zakończeniu wojny, ale według nowych planów architektonicznych, przygotowanych przez Józefa Kabana. 14 kwietnia 1911 r. tymczasowy kościół św. Kazimierza podniesiono do rangi kościoła parafialnego⁷.

Wiosną 1904 r. na placu ofiarowanym przez Józefa Meisnera, znajdującym się między ulicami Zarzewską a Skierniewicką rozpoczęto budowę kolejnej świątyni. Dzięki pomocy finansowej Matyldy i Edwarda Herbstów prace budowlane postępowały bardzo szybko i już w grudniu 1905 r. nowy kościół poświęcono, dedykując go św. Annie na cześć zmarłej córki Herbstów⁸.

W latach 1906–1907 zbudowano kolejny kościół katolicki na Bałutach (liczących wówczas 100 tys. mieszkańców), przy ul. Spacerowej (obecnie ul. Pasterska). Został on ufundowany przez właściciela warsztatu szewskiego na Bałutach i sklepu przy ul. Piotrkowskiej – Michała Kapuścińskiego. Zbudowany w stylu zakopiańskim, w latach 1911–1913 został wzbogacony polichromią także w stylu zakopiańskim oraz kamienną posadzką i granitowymi schodami. Pełnił rolę kaplicy filialnej parafii Wniebowzięcia NMP⁹.

W 1912 r. na placu, ofiarowanym przez Juliusza Heinzla, znajdującym się na pograniczu Radogoszczy i Bałut, ustawiono drewniany pawilon, pełniący wcześniej funkcję hali „Sokoła”. Po jej adaptacji zaczął on pełnić funkcję tymczasowej kaplicy pw. św. Antoniego, jako filii parafii Wniebowzięcia NMP. Jej poświęcenia dokonano w pierwszych dniach I wojny światowej¹⁰. 7 czerwca 1915 r. biskup kujawsko-kaliński Stanisław Zdzitowiecki – administrator apostolski okupowanej części archidiecezji warszawskiej, erygował przy niej parafię pw. Najświętszego Serca Jezusowego i św. Marii Małgorzaty Alacoque¹¹.

W okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej wzniesiono bądź rozpoczęto budowę pięciu kościołów i kaplic katolickich. Prace budowlane zostały przerwane na okres wojny.

Po inkorporacji do Łodzi okolicznych wsi i osad, przeprowadzonej przez władze niemieckie w 1915 r., liczebność mieszkańców wzrosła do 600 tys., z czego

⁷ K. Stefański, *Architektura...*, dz.cyt., 80–81; *Historia Kościoła łódzkiego. Wydarzenia. Dokumenty. Ilustracje*, wybór i oprac. K. Dąbrowski, Łódź 2012, 8.

⁸ K. Stefański, *Architektura...*, dz.cyt., 82.

⁹ Tamże, 83.

¹⁰ Tamże, 84.

¹¹ *Historia Kościoła łódzkiego...*, dz.cyt., 8.

katolicy stanowili ok. 312 tys. (52%). W wyniku działań wojennych liczebność mieszkańców zmniejszyła się, osiągając w 1920 r. stan 370 tys., w tym 177 600 katolików (48%). Do dyspozycji katolików łódzkich należało zaledwie 9 kościołów parafialnych i 8 kaplic: kaplica Dobrego Pasterza na Bałutach, kaplica na cmentarzu katolickim na Zarzewiu, kaplica przy przytułku dla starców i kalek przy ul. Dzielnej 52, kaplica przy więzieniu (ul. Miłsza 9), kaplica na starym cmentarzu katolickim, kaplica w szpitalu miejskim przy ul. Drewnowskiej 75 oraz tzw. Sienkiewiczówka. Na terenie miasta znajdowały się 4 cmentarze katolickie: przy ul. Ogrodowej, na Zarzewiu, na Dołach oraz Mani¹².

3. KADRA DUSZPASTERSKA

W okresie I wojny światowej w Łodzi pracowało zaledwie 40 księży katolickich. Średnio na jednego kapłana przypadało (według stanu liczby mieszkańców z 1920 r.) 4440 wiernych. Nie wszyscy kapłani pracowali jednak w duszpasterstwie: 13 spośród nich pracowało jako prefekci w szkołach, w tym czterech dzieliło swoje obowiązki, pełniąc obowiązki wikariuszy (ks. Stanisław Rybus – wikariusz parafii Podwyższenia Świętego Krzyża, ks. Jan Machnikowski – wikariusz parafii św. Kazimierza) bądź obowiązki proboszczów (ks. Bronisław Sienicki – proboszcz parafii św. Józefa, ks. Walenty Małczyński – proboszcz parafii św. Kazimierza)¹³.

Pomimo tak znaczących niedoborów kadrowych w poszczególnych parafiach łódzkich rozwinęły się rozmaite formy i inicjatywy duszpasterskie. Należały do nich chóry parafialne (3 w parafii św. Stanisława Kostki, 4 w parafii Wniebowzięcia NMP, jeden w parafii św. Anny), Żywa Róża (w parafii św. Stanisława Kostki), bractwa religijne (Bractwo Różańca i Szkaplerza św. Niepokalanego Poczęcia NMP oraz Bractwo Różańca i Stowarzyszenie Tercjarzy przy parafii św. Stanisława Kostki, Bractwo III Zakonu św. Franciszka, Bractwo Matki Boskiej Różańcowej, Bractwo św. Anny, Towarzystwo Chorągwiarzy i Chorągwiarek w parafii Wniebowzięcia NMP; orkiestra parafialna i biblioteka przy parafii św. Stanisława Kostki, świetlica i czytelnia przy parafii Wniebowzięcia NMP)¹⁴.

4. NOWE POTRZEBY DZIAŁALNOŚCI CHARYTATYWNEJ

W okresie I wojny światowej ze względu na pojawienie się wśród najmłodszych mieszkańców miasta problemu sieroctwa powstała konieczność zorganizowania sieci sierocińców i schronisk. [Zagadnieniu temu poświęcony jest osobny referat naszej konferencji, który wygłosi ks. prof. Mieczysław Różański]¹⁵. W tym miejscu wspo-

¹² *Czas przelomu. Społeczeństwo i życie religijne Miasta Łodzi w latach 1918–1921. Antologia źródeł i materiałów*, Łódź 2014, 396.

¹³ Tamże, 394, 396.

¹⁴ Tamże, 392–395.

¹⁵ Przepis red.

mnę jedynie o powołaniu przez proboszcza parafii św. Stanisława Kostki ks. prałata Wincentego Tymienieckiego Towarzystwa Schronisk św. Stanisława Kostki. W początkach I wojny światowej, wychodząc naprzeciw potrzebom dzieci bezdomnych i sierot, ks. Tymieniecki założył dwa przytułki – na Rokiciu dla bezdomnych oraz przy ul. Mikołajewskiej dla dzieci. Przytułki te stały się początkiem Towarzystwa Schronisk. W 1917 r. pod opieką Towarzystwa znajdowały się: żłóbek, 8 ochronek, 3 przytułki, szkoła dla głuchoniemych, zakład wykonujący buty i zakład wykonujący czapki. W zakładach opiekuńczych istniejących pod egidą towarzystwa przebywało w 1917 r. około 1600 dzieci¹⁶.

5. DZIAŁALNOŚĆ OŚWIATOWA

Ożywioną działalność oświatową prowadzono w parafii Przemienienia Pańskiego, której proboszczem był ks. Ryszard Malinowski. Przy tejże parafii istniała 8-klasowa koedukacyjna szkoła filologiczna – Społeczne Liceum im. Skargi, organizowano tam także kursy dla dorosłych¹⁷.

W parafiach łódzkich organizowano różne formy duszpasterskie przeznaczone dla katolików niemieckich, np. w parafii Wniebowzięcia NMP istniał chór niemiecki św. Cecylii¹⁸. Dla tej grupy wiernych odprawiano też Mszę św. i nabożeństwa w języku niemieckim. W parafii św. Anny, w której mieszkało ok. 500–800 katolików niemieckich, w nabożeństwach dla nich odprawianych uczestniczyło ok. 150 osób¹⁹.

6. STOWARZYSZENIE ROBOTNIKÓW CHRZEŚCIJAŃSKICH²⁰

W okresie I wojny światowej swoją aktywność zachowało utworzone jeszcze przed 30 października 1905 r. Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich, utworzone przez wikariusza parafii św. Józefa – ks. Jana Albrechta (1872–1929). Był on wybitnym społecznikiem, który potrafił zdobywać zaufanie nie tylko robotników, co nie zawsze udawało się duszpasterzom pracującym wśród środowisk pracowniczych, ale także hierarchów. Seminarium Duchowne ks. Albrecht ukończył w Warszawie. Święcenia kapłańskie przyjął w 1897 r. Zainteresowanie kwestią robotniczą wykazywał od początku swej pracy duszpasterskiej. Podczas podróży do Niemiec zapoznał się z działalnością chrześcijańskich związków zawodowych w Westfalii i Nadrenii. Przebywając w Wielkopolsce, miał okazję poznać zasady funkcjo-

¹⁶ P. Zwoliński, *Z historii działalności charytatywno-dobroczynnej w Łodzi w okresie międzywojennym*, Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 37 (2004), z. 1, 40.

¹⁷ *Czas przelomu...*, dz.cyt., 395.

¹⁸ Tamże, 393.

¹⁹ B. Kucyk, *Parafia św. Anny w Łodzi od 1909 do 1939 r.*, Łódź – Warszawa: ATK 1994 (mps Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Łodzi), 66.

²⁰ W. Gliński, *Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich*, Łódzkie Studia Teologiczne 24 (2015) 2, 61–70.

wania katolickich towarzystw robotniczych diecezji poznańskiej. Doświadczenia te wykorzystał, zakładając w październiku 1905 r. przy parafii św. Józefa w Łodzi pierwsze w tym mieście koło Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich. Następne 2 koła powołał przy parafii Podwyższenia Świętego Krzyża, gdzie kiedyś pracował ks. Godlewski oraz przy parafii św. Anny. Wraz z wikariuszem z tej ostatniej parafii – ks. Wacławem Wyrzykowskim utworzył Okręg Łódzki SRCh, w 1906 r. zrzeszający 8 tys. członków²¹.

Ważnym osiągnięciem łódzkich struktur SRCh było utworzenie pierwszej robotniczej tkalni spółdzielczej, co stanowiło prawdziwy wyłom w kapitalistycznym przemyśle Łodzi²². W początkach 1908 r. członkowie łódzkich kół SRCh podjęli decyzję o zakupieniu placu pod budowę siedziby Stowarzyszenia. Fundusze na realizację tego przedsięwzięcia zamierzano pozyskać z comiesięcznych składek członków. Upoważniono też zarząd okręgu łódzkiego do zaciągnięcia na ten cel kredytu. 4 sierpnia 1908 r. zarząd Stowarzyszenia zakupił za 19 100 rubli plac przy ul. Przejazd 34 (obecnie ul. Tuwima 34), a 19 września 1909 r. odbyła się uroczystość poświęcenia kamienia węgielnego pod budowę Domu Ludowego. Koszty budowy starano się finansować z dochodów pozyskiwanych z organizowanych w tym celu imprez kulturalnych. Prace budowlane wykonywane były też społecznie przez członków Stowarzyszenia, dzięki temu w znacznym stopniu zminimalizowano koszty tej inwestycji. Zakończenie prac budowlanych nastąpiło w 1910 r. i 19 września tego roku siedziba Stowarzyszenia przeniesiona została z dotychczasowego lokalu przy ul. Ogrodowej do nowo wybudowanego obiektu przy ul. Przejazd²³. Dom Ludowy był pierwszą w Łodzi placówką kulturalno-oświatową z prawdziwego zdarzenia. Znajdowała się w nim sala teatralna, sala posiedzeń, pokoje zebrań, biblioteka²⁴.

W końcu 1914 r. Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich weszło w skład Komisji Międzyzwiązkowej. W początkach wojny udzielało też wsparcia w działalności Głównego Komitetu Obywatelskiego²⁵. Stowarzyszenie przetrwało okres Wielkiej Wojny, w maju 1918 r. liczyło ok. 3 tys. członków. Patron Stowarzyszenia – ks. Jan Albrecht – od 1915 r. wchodził w skład Komitetu Obywatelskiego i zarządu Giełdy Pracy w Łodzi, a w październiku 1918 r., gdy utworzono w ramach konsolidacji stronnictw prawicowych Polski Związek Pracy, wszedł w skład jego zarządu²⁶.

Do wybitnych duszpasterzy łódzkich okresu I wojny światowej należał też, oprócz ks. Jana Albrechta i ks. Wincentego Tymienieckiego [którego działalność

---

²¹ F. Galewicz, *Albrecht Jan (1872–1929)*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce. A-J*, Lublin 1994, 5.

²² R. Bender, *Chrześcijańska myśl i działalność społeczna w zaborze rosyjskim w latach 1865–1918*, w: *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832–1939*, red. Cz. Strzeszewski, R. Bender, K. Turowski, Warszawa 1981, 223; tenże, *Spoleczne inicjatywy chrześcijańskie w Królestwie Polskim*, Lublin 1978, 75.

²³ F. Galewicz, *Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich 1905–1948. Zarys historyczny* (mps w prywatnych zbiorach bpa Adama Lepy), 52.

²⁴ M. Budziarek, *Kościół katolicki w Łodzi w XIX i XX w.*, Przegląd Powszechny 2005, nr 9, 74.

²⁵ A. Barszczewska, P. Samuś, *Życie polityczno-społeczne*, w: *Łódź. Dzieje...*, dz.cyt., 461.

²⁶ Tamże, 476.

omówiona zostanie w referacie ks. prof. Mieczysława Róžańskiego]²⁷, proboszcz parafii św. Anny – ks. Wacław Wyrzykowski, budowniczy kościoła i plebanii na Zarzewiu, twórca istniejącego przy tejże parafii Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich, dyrektor i współzałożyciel Tkalni Mechaniczno Zarobkowej i prezes Stowarzyszenia Spożywców „Dźwignia”. W okresie I wojny światowej rozwinął działalność dobroczynną, zakładając komitet niesienia pomocy biednym i organizując kilka sklepów spółdzielczych²⁸.

7. OŻYWIENIE PATRIOTYCZNE ŁODZIAN W OKRESIE I WOJNY ŚWIATOWEJ

W okresie I wojny światowej w wielonarodowościowej społeczności Łodzi nastąpiło ożywienie patriotyczne. Kościoły łódzkie stały się miejscami nabożeństw odprawianych w intencji Ojczyzny oraz obchodów uroczystości patriotycznych. Szczególnie imponujące były obchody 125. rocznicy ustanowienia Konstytucji 3 maja obchodzone w 1916 r. Rozpoczęły je poranne nabożeństwa odprawiane w kościele Podwyższenia Świętego Krzyża, św. Stanisława Kostki, św. Józefa, św. Anny, Wniebowzięcia NMP, a także w zborze luteranckim Świętej Trójcy, oraz w dwóch synagogach – przy ul. Wolborskiej i przy ul. Spacerowej. Na Rynku Targowym (obecnie pl. Dąbrowskiego) zebrało się duchowieństwo różnych wyznań i religii oraz wszelkie delegacje ze sztandarami i polskimi godłami. W południe 50-tysięczna rzesza zgromadzonych łodzian – Polaków, Niemców i Żydów – zaśpiewała pieśń *Boże coś Polskę*, rozpoczynając pochód, który podążał ulicami Nowo-Targową (obecnie Sterlinga), Średnią (obecnie Pomorska), przez Rynek Nowego Miasta, ulicą Piotrkowską do kościoła św. Stanisława Kostki, gdzie odprawiono uroczyste nabożeństwo, podczas którego kazanie wygłosił ks. Seweryn Popławski. Po nabożeństwie poświęcono tablicę pamiątkową o tej uroczystości w lewym transepcie.

W godzinach popołudniowych w całym mieście organizowano festyny i przedstawienia. W szkołach wygłaszano referaty dotyczące Konstytucji 3 maja. W Domu Koncertowym Vogla przy ul. Dzielnej (obecnie Narutowicza) odbył się uroczysty koncert łódzkiej inteligencji, delegacji korporacji i cechów, instytucji publicznych oraz weteranów powstania styczniowego²⁹.

Nastrój patriotyczny towarzyszył łodzianom także w kolejnych miesiącach poprzedzających odzyskanie niepodległości. W 1916 r. w kościele św. Stanisława Kostki odbył się symboliczny pogrzeb Henryka Sienkiewicza, a 15 października 1917 r. w tymże kościele umieszczono murowane popiersie Tadeusza Kościuszki, wykonane według projektu Wacława Konopki³⁰.

²⁷ Zob. ks. M. Róžański, *Spoleczna działalność Kościoła Łódzkiego w czasie I wojny światowej*, *Łódzkie Studia Teologiczne* 24 (2015) 2, 71–83.

²⁸ B. Kucyk, *Parafia...*, dz.cyt., 43.

²⁹ M. Budziarek, *Łódź Piotrowa. Krótka historia Kościoła w Łodzi*, Łódź 2005, 94–95.

³⁰ S. Grad, M. Róžański, *Bogu na chwałę. Historia parafii św. Stanisława Kostki w Łodzi*, Łódź 2013, 33.

8. WIKARIAT GENERALNY W ŁODZI – W KIERUNKU NOWEJ DIECEZJI

Archidiecezja warszawska, do której należała Łódź wraz z dekanatem łódzkim, brzezińskim i łączyckim, podczas działań wojennych prowadzonych w 1914 i 1915 r. została podzielona linią frontu, co uniemożliwiło duchowieństwu i wiernym tych dekanatów utrzymywanie zwyczajnych kontaktów z władzami archidiecezji. Wychodząc naprzeciw tym problemom, papież Benedykt XV mianował biskupa włocławskiego Stanisława Zdzitowieckiego administratorem apostolskim części archidiecezji warszawskiej, znajdującej się pod okupacją niemiecką. Biskup Zdzitowiecki mianował z kolei dla tych obszarów wikariuszem generalnym proboszcza parafii św. Józefa w Łodzi – ks. Henryka Przeździeckiego. Kardynał Aleksander Kakowski dekretem z 20 maja 1915 r. udzielił mu jurysdykcji kościelnej dla dekanatów łódzkiego, brzezińskiego i łączyckiego oraz tych parafii, których duchowni i wierni nie mogli komunikować się z władzami archidiecezji warszawskiej. Po zajęciu Warszawy przez wojska niemieckie w sierpniu 1915 r. kardynał Kakowski na stanowisko wikariusza generalnego dla tych terenów mianował ks. Wincentego Tymienieckiego.

Decyzja Benedykta XV o ustanowieniu wikariatu generalnego z siedzibą w Łodzi zbiegła się z zamysłami kardynała Kakowskiego, pielęgnowanymi od dłuższego już czasu, a dotyczącymi ustanowienia w Łodzi osobnej diecezji. Biskupi polscy zdawali sobie sprawę z nieuniknionych zmian politycznych, jakie miały dokonać się na ziemiach polskich po zakończeniu Wielkiej Wojny. Dlatego też podczas zwołanej przez kardynała Kakowskiego w 1916 r. konferencji Episkopatu zlecono ks. Adolfowi Szelażkowi opracowanie propozycji nowej cyrkumskrypcji Kościoła w granicach dawnej Kongresówki. Podczas kolejnego posiedzenia Episkopatu, zwołanego 12 marca 1917 r., przedyskutowano konieczność zmian terytorialnych Kościoła polskiego we wszystkich dzielnicach rozbiorowych. Szczegółowe zasady reorganizacji terytorialnej opracowano podczas konferencji biskupów w Gnieźnie, obradującej 26–30 sierpnia 1919 r. pod przewodnictwem Prymasa Polski arcybiskupa gnieźnieńskiego Edmunda Dalbora.

Sprawą ustanowienia diecezji łódzkiej kardynał Kakowski zainteresował nuncjusza apostolskiego arcybiskupa Achillea Rattiego, który podczas uroczystości Zesłania Ducha Świętego w 1920 r. przebywał w Łodzi, owacyjnie witany przez mieszkańców. Ostatecznie zaangażowanie nuncjusza apostolskiego Achillea Rattiego oraz premiera RP Leopolda Skulskiego zaowocowały ustanowieniem 10 grudnia 1920 r. przez papieża Benedykta XV nowej diecezji ze stolicą w Łodzi³¹.

Miasto kominów fabrycznych i warsztatów rzemieślniczych, będące przed Wielką Wojną ważnym, ale znajdującym się na zachodnich peryferiach Cesarstwa Rosyjskiego ośrodkiem przemysłowym, w Niepodległej Polsce stało się także istotnym centrum życia kościelnego.

³¹ M. Budziarek, *Łódź Piotrowa...*, dz.cyt., 105–108.

BIBLIOGRAFIA

- Barszczewska A., Samuś P., *Życie polityczno-społeczne*, w: *Łódź. Dzieje miasta*, t. 1: *Do 1918 r.*, red. B. Baranowski, J. Fijałek, Warszawa–Łódź: PWN 1988, 461–476.
- Bender R., *Chrześcijańska myśl i działalność społeczna w zaborze rosyjskim w latach 1865–1918*, w: *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832–1939*, red. Cz. Strzeszewski, R. Bender, K. Turowski, Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych 1981, 223.
- Bender R., *Społeczne inicjatywy chrześcijańskie w Królestwie Polskim*, Lublin: TN KUL 1978.
- Budziarek M., *Kościół katolicki w Łodzi w XIX i XX w.*, Przegląd Powszechny 2005, nr 9, 74.
- Budziarek M., *Łódź Piotrowa. Krótka historia Kościoła w Łodzi*, Łódź: Wydawnictwo Literatura 2005.
- Czas przełomu. Społeczeństwo i życie religijne Miasta Łodzi w latach 1918–1921. Antologia źródeł i materiałów*, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie 2014.
- Galewicz F., *Albrecht Jan (1872–1929)*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce. A–J*, Lublin: TN KUL 1994, 5.
- Galewicz F., *Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich 1905–1948. Zarys historyczny* (mps w prywatnych zbiorach bpa Adama Lepy).
- Grad S., Różański M., *Bogu na chwałę. Historia parafii św. Stanisława Kostki w Łodzi*, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie 2013.
- Historia Kościoła łódzkiego. Wydarzenia. Dokumenty. Ilustracje*, wybór i oprac. K. Dąbrowski, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie 2012.
- Janczak J., *Ludność Łodzi w 1911 r.*, Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica 1981, nr 7, 133–152.
- Janczak J., *Ludność*, w: *Łódź. Dzieje miasta*, t. 1: *Do 1918 r.*, red. B. Baranowski, J. Fijałek, Warszawa–Łódź: PWN 1988, 190–199.
- Kucyk B., *Parafia św. Anny w Łodzi od 1909 do 1939 r.*, Łódź 1994 (mps Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Łodzi).
- Stefański K., *Architektura sakralna Łodzi w okresie przemysłowego rozwoju miasta 1821–1914*, Łódź: Wydawnictwo UŁ 1995.
- Zwołński P., *Z historii działalności charytatywno-dobroczynnej w Łodzi w okresie międzywojennym*, Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 37 (2004), z. 1, 39–50.

THE CATHOLIC CHURCH IN ŁÓDŹ DURING
THE FIRST WORLD WAR

Summary

On the threshold of the outbreak of the First World War Łódź was one of the biggest industrial centers of the Russian Empire. In 1911 512,5 thousand of people lived there including 267.1 thousand Catholics. For many decades of the second half of the 19th century the Catholics, who amounted to over 160 thousand by the end of the century, had only two parish churches: the church of the Exaltation of the Holy Cross and of the Assumption of the Virgin Mary and a filial St. Joseph church.

In the period just before the outbreak of the war Łódź was not only a great workshop but also a great construction site. In this period five churches and Catholic chapels were erected or their construction was started. This construction work was stopped for the war period. The article presents the history of those constructions and the efforts preceding them.

Key words: history of the Catholic Church in Łódź, Catholic churches, First World War, beginnings of the diocese of Łódź